

ԱՐՄԱՆ ՄԱԼՈՅԱՆ
Պատմական գիտ. թեկնածու
ԿԳՆ

«ԱՐԱՐԱՏ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԱՎԱՆԴԸ ՀԱՅ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵՋ

ԱՄԵՆԱՅՆ Հայոց Կաթողիկոս Գեորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցու նախաձեռնությամբ հիմնված է 1868–1919 թթ. հրատարակված «Արարատ» ամսագիրը նշանակալի դեր է խաղացել հայ ժողովրդի հոգեմտավոր, մշակութային եւ հասարակական կյանքում: «Արարատ» ամսագիրը Արեւելյան Հայաստանում հրատարակվող կրոնագիտական, եկեղեցագիտական, պատմագիտական, բանասիրական ու մշակութային առաջին լուրջ ամսագիրն էր եւ մեծապես նպաստել է գիտության, մշակույթի ու հայագիտության զարգացմանը: «Արարատ»-ի շուրջ համախմբվել եւ ամսագրին թղթակցել են ժամանակի գրեթե բոլոր հայ անվանի հոգեւորականները, մշակութային գործիչներն ու գիտնականները¹:

Ամսագրում հայ ժողովրդի պատմության, հայ հին, միջնադարյան եւ նոր գրականության, եկեղեցական մատենագրության (մեկնողական, ջատագովական, հակաճառական, սրբախոսական, ծիսական երկեր, ճառեր, քարոզներ), Հայոց Եկեղեցու դավանաբանության, ծիսագիտության, եկեղեցական իրավունքի, աղանդների ու հարակից այլ խնդիրների, ինչպես նաեւ հայ բանահյուսության, ազգագրության, հնագիտության, հաբեւան եւ հեռավոր ժողովուրդների հետ հայերի առնչությունների, հայկական գաղթավայրերի, հայոց վանքերի ու եկեղեցիների մասին, գիտության եւ արվեստի տարբեր ճյուղերին, այդ թվում՝ մանկավարժությանը վերաբերող հոգվածներ, նյութեր եւ ուսումնասիրություններ են տպագրվել: Դրանք անգնահատելի աղբյուր ու կարեւոր ատաղձ դարձան հետագա ուսումնասիրությունների եւ գիտական պրպտումների համար:

«Արարատ» ամսագիրը, իր էջերը սիրահոժար տրամադրելով ժամանակի հայ մշակույթի եւ գիտության ինչպես անվանի ու վաստակաշատ,

¹ «Արարատ» ամսագրի շուրջ հավաքված եւ ամսագրին թղթակցած հայ մշակույթի երեւելի գործիչների մասին առավել մանրամասն տե՛ս «Մատենագիտություն «Արարատ» ամսագրի», կազմ.՝ Սեդա Կոծինյան, խմբ.՝ Սուրեն Քոլանջյան, Արթուր Հատիտյան, Ս. էջմիածին, 1970, էջ III–XVI:

այնպես եւ սկսնակ գործիչները՝ մանկավարժական բնույթի հոգվածներին ու նյութերին, իր գնահատելի ավանդն է ունեցել հայ մանկավարժական մտքի զարգացման գործում:

«Արարատ»-ում տպագրված հոգվածներով հայ մանկավարժական մտքի զարգացմանն իր նպաստն է բերել գրող, հրապարակախոս, գրական-հասարակական գործիչ եւ մեծ մանկավարժ Ղազարոս Աղայանը², որն իր ամբողջ կյանքը նվիրել է մատաղ սերնդի դաստիարակության եւ ժողովրդին լուսավորելու գործին: 1869 թ. մայիսից ստանձնելով «Արարատ» ամսագրի խմբագրի պարտականությունը՝ առաջին իսկ համարներում հրատարակում է «Խորհրդածութիւն դաստիարակութեան վերայ» հոգվածաշարը³, որում շարադրում է մանկավարժական բազմաբնույթ հարցերի վերաբերյալ սեփական արժեքավոր մեկնաբանություններ: Ղազարոս Աղայանը քննադատում էր գործող դպրոցը, պահանջում վերափոխել այն, մերձեցնել կյանքին, պատանեկությանը պատրաստել՝ վաղվա թոհուրոհի մեջ գտնելու իր տեղը. դեմ չլինելով օտար դրականը վերցնելուն՝ միաժամանակ մերժում էր այն մանկավարժներին, որոնք աղանդավորի մոլեռանդությամբ՝ կուրորեն ընդօրինակում են ուրիշներին⁴: Նա պնդում էր, որ դպրոցը ժողովրդին է եւ պետք է ծառայի հասարակության բոլոր խավերին: Նրա մանկավարժական համակարգի նպատակն էր երեխաներին պատրաստել կյանքի համար, զարգացնել ուժեղ, խելոք, առաքինի քաղաքացի, ապահովել սովորողների համակողմանի, ներդաշնակ դաստիարակությունը եւ զարգացումը: Այդ նպատակը հաջողությամբ իրագործելու համար առաջնությունը տալիս էր մայրենի լեզվի ուսուցմանը՝ մտավոր, աշխատանքային, բարոյական ու գեղագիտական դաստիարակության միասնականությամբ⁵, եւ սովորողների ինքնագործունեությանը: Ղազարոս Աղայանը դեմ էր մարմնական պատիժներին, կողմնակից՝ երկսեռ ուսուցմանը: Գրելով, թե «Մեծ է դաստիարակի գործը եւ սրբազան

² Ղ. Աղայանի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Ա. ԱՍԱՏՐՅԱՆ, Ղազարոս Աղայան. կյանքն ու գործունեությունը, Երեւան, հտ. Ա., 1940. Հ. ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ, Ղազարոս Աղայան (կյանքը եւ գործը), Երեւան, 1941. Վ. ԱՍՏՎԱԾՍՏՐՅԱՆ, Ղ. Աղայանը - մանկավարժ, Երեւան, հտ. Ա., 1957. Ա. ԱՎԹԱՆԳԻՆՅԱՆ, Ղազարոս Աղայանի աշխարհայացքը, Երեւան, 1983. «Ղազարոս Աղայանը ժամանակակիցների հուշերում», կազմ. եւ ծանոթ.՝ Ա. Ասատրյան, խմբ. եւ առաջաբ.՝ Ս. Սարինյան, Երեւան, 1967:

³ Տե՛ս Ղ. ԱՂԱՅԱՆ, Խորհրդածութիւն դաստիարակութեան վերայ, «Արարատ», 1869, ե. (թիւ 1), էջ 22-24, 2. (թիւ 2), էջ 44-48, Թ. (թիւ 5), էջ 118-128, Ժ. (թիւ 6), էջ 160-177:

⁴ Տե՛ս Յ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ, Հայ մանկավարժության պատմություն, Երեւան, 2012, էջ 170:

⁵ Տե՛ս անդ, էջ 169:

է նորա պաշտօնը»⁶ նա բարձր էր գնահատում ուսուցչի դերը եւ պահանջում մասնագիտական, մանկավարժական խորը գիտելիքներ, դասավանդման վարպետություն, նորարարություն եւ հնարամտություն, բարոյականային անաղարտություն: Այսինքն, ըստ Ղազարոս Աղայանի, ուսուցիչը պետք է կատարելատիպ լինի իր աշակերտների համար եւ նրա պատիվը պետք է բարձր պահել:

Կարեւորելով Ղազարոս Աղայանի գործունեությունը եւ ներդրումը հայ գրականության, դպրոցի ու մանկավարժական մտքի զարգացման գործում՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մկրտիչ Ա. Վանեցին (Խրիմյան Հայրիկ) նրա գրական գործունեության 40-ամյա հոբելյանի առթիվ օրհնության կոնդակ է հրապարակել⁷:

Հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մեջ գնահատելի ներդրում է ունեցել մանկավարժության նշանավոր տեսաբան, ուսուցիչ, բազմաթիվ դասագրքերի, մեթոդական ձեռնարկների, «Արարատ»⁸ եւ այլ պարբերականներում հրատարակված մանկավարժամեթոդական բազում հոդվածների հեղինակ Սեդրակ Մանդինյանը⁹: Հայ մանկավարժության առջեւ ծառացած խնդիրների եւ հետագա ընթացքի մասին իր խոհերն ու դիտարկումները Ս. Մանդինյանը ամփոփ ներկայացրել է 1882 թ. օգոստոսի 23-ին Թիֆլիսում կայացած Հայոց ուսուցչական ընդհանուր ժողովում (առաջին) կարդացած հրապարակային դասախոսության մեջ, որը հետագայում տպագրվել է «Արարատ»-ում¹⁰: Անձի ձեռնվորման գործում կարեւորելով դպրոցական դաստիարակության դերը՝ կրթության բովանդակության համընդհանուր ընդգրկումով (հումանիտար, բնագիտական, ճշգրիտ առարկաներ, արվեստ, լեզուներ, կրոն եւ այլն)՝ Ս. Մանդինյանը, այնուամենայնիվ, այն չի համարում միակը եւ

⁶ Տէս Ղ. ԱՂԱՅԱՆ, Խորհրդածութիւն դաստիարակութեան վերայ, «Արարատ», 1869, Ե. (թիւ 1), էջ 23:

⁷ Տէս «Արարատ», 1902, Ե.-Զ., էջ 417:

⁸ Տէս Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ, Իրազնական դասեր, «Արարատ», 1889, ԺԱ., էջ 577-590, ԺԲ., էջ 626-654, 1890, Բ., էջ 88-101, Գ., էջ 144-154, Դ., էջ 189-205. «Մեծը դպրոցում», 1889, Գ., էջ 154-165, Դ., էջ 212-227. «Հայերէն լեզուի դասատուութիւն ծխական ուսումնարաններում», 1889, Թ., էջ 490-520, Ժ., էջ 552-567. «Միացեալ բաժանմունքներում աւանդելու եղանակ», 1890, ԺԱ., էջ 615-625. «Շարադրական վարժութիւններ», 1890, Ը., էջ 453-471, Թ., էջ 499-516. «Քերականական լուծումն», 1890, Ե., էջ 243-253, Զ., էջ 310-328. «Թերուսումնութիւն», 1898, Ե., էջ 210-219. «Աշակերտական շարադրութիւն», 1912, Բ., էջ 131-138 եւ այլ հոդվածներ:

⁹ Ս. Մանդինյանի մասին տես Գ. Էդիլեան, Սեդրաք Մանդինեան, Թիֆլիս, 1916. Ա. Դանիելյան, Սեդրակ Մանդինյան, խմբ.՝ Հ. Կարճիկյան, Երեւան, 1964:

¹⁰ Տէս Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ, Յարգելի հանդիսականք եւ սիրելի պաշտօնակիցք, «Արարատ», 1883, Ա.-Բ., էջ 22-40:

ամենազորը: Նա բարձր էր գնահատում ընտանեկան դաստիարակությունը եւ այդ գործընթացում կարեւորում կրթված, դաստիարակված մոր դերը: Բարոյական դաստիարակության հարցերում առաջնորդվում էր քրիստոնեական բարոյախոսությունով: Զգալի է Ս. Մանդինյանի ծառայությունը մայրենի լեզվի, ռուսաց լեզվի, թվաբանության, տարրական ուսուցման մեթոդաբանության մշակման հարցում: Հայկական դպրոցների համար անընդունելի էր համարում թարգմանված դասագրքերը, քանզի դրանք չէին կարող հաշվի առնել հայ ժողովրդի ու հայոց լեզվի առանձնահատկությունները:

Ս. Մանդինյանը ուսուցչին համարում էր դպրոցի առանցքը, հետեւաբար վերջինս պետք է ունենա մասնագիտական գերազանց պատրաստվածություն, լինի հմուտ, ստեղծագործող, իր մտահղացումներն իրականացնող: Նա կարեւոր տեղ էր հատկացնում սովորողների տրամաբանության, վերլուծական մտածողության զարգացմանը եւ ինքնուրույն մտահանգումներ կատարելու կարողությանը՝ առաջնահերթ համարելով մայրենի լեզվի ուսուցումը. վերջինս դիտարկելով որպես ազգապահպանման միջոց՝ չէր անտեսում օտար լեզուների ուսուցման նշանակությունը¹¹: Կարեւորում էր տեսական նյութի հաստատուն յուրացումն ու դրա գործնական կիրառությունը:

«Արարատ»-ում տպագրված իր հոդվածներում Ս. Մանդինյանը առաջադիմական մանկավարժության դիրքերից բարձրացրել է ժամանակի հայ մանկավարժներին ու դպրոցին հուզող բազմաթիվ հարցադրումներ (դիդակտիկայի ու մասնավոր մեթոդաբանության հարցեր, դպրոցականի տարիքային եւ հոգեկան զարգացման առանձնահատկություններ, կրթության բովանդակությանն ու դասավանդման արդյունավետությանը վերաբերող խնդիրներ եւ այլն), ներկայացրել ու հիմնավորել դրանց լուծումները: Նա իր գործունեությամբ մեծապես նպաստել է հայ մանկավարժական մտքի զարգացմանը:

«Արարատ»-ում տպագրված հոդվածներով, ուսումնասիրություններով եւ գրախոսություններով հայ մանկավարժական մտքի զարգացմանն իր անուրանալի նպաստն է բերել նշանավոր մանկավարժ, հոգեբան, կրթամշակութային գործիչ Գուրգեն Էդիլյանը¹²: Նրա աշխատություն-

¹¹ Տե՛ս Յ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ, Հայ մանկավարժության պատմություն, էջ 175:

¹² Գ. Էդիլյանի մասին տե՛ս Լ. ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ, Գուրգեն Էդիլյան (մենագրություն), Երեւան, 1973:

ները այժմ եւս չեն կորցրել իրենց գիտականությունը, արդիականությունն ու թարմությունը եւ բազմաթիվ մանկավարժների համար շարունակում են մնալ իբրեւ սեղանի գիրք: Գ. Էդիլյանին մեծ համբավ եւ ճանաչում է բերել «Քննադատություն Յիլլէրի ձեւական աստիճանների» ատենախոսությունը, որը նա 1909 թ. փետրվարի 20-ին Բեռլինում հաջողությամբ պաշտպանել է եւ ստացել փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան¹³: Հետագայում Գ. Էդիլյանը թարգմանել է իր աշխատանքը հայերեն եւ տպագրել ինչպես «Արարատ»-ի համարներում, այնպես եւ առանձին գրքով¹⁴: Ատենախոսության մեջ Գ. Էդիլյանը գիտնականի բարեխղճությունն ու սկզբունքայնությամբ քննադատում է Արեւմուտքում գերիշխող Հերբարտ-Յիլլէրյան մանկավարժության մեջ ընդունված ուսուցման աստիճանների ձեւական բնույթը, նշում ուսուցման գործընթացի կազմակերպման գիտամանկավարժական հիմունքներն ու ձեւերը:

Հայ մանկավարժական մտքի նշանակալի ձեռքբերումներ են Գ. Էդիլյանի՝ «Արարատ» ամսագրի էջերում հրատարակած «Ուսուցիչներ պատրաստելու խնդիրը (խօսուած Գէորգեան ճեմարանի տարեդարձին)»¹⁵, «Մեթոդի անհրաժեշտությունը ուսուցման ժամանակ»¹⁶, «Դիդակտիկայի հիմունքները»¹⁷, «Գիտություն եւ դպրոցական պարապմունքների նպատակները»¹⁸, «Դիտողութեան մեթոդներ: Անալիզ»¹⁹, «Գաղափարները դպրոցում»²⁰, «Օրէնքների մշակման մեթոդներ. ինչ է օրենքը»²¹, «Մի՞, թէ՞ մի քանի մեթոդներ»²², «Պատմելու խնդիրը դպրոցում»²³ եւ այլ հոդվածները, բազմաթիվ գրախոսականներն ու անդրադարձները²⁴:

¹³ Տէն Յ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ, Հայ մանկավարժության պատմություն, էջ 246:

¹⁴ Տէն Գ. ԷԴԻԼՅԱՆ, Քննադատություն Յիլլէրի ձեւական աստիճանների, Վաղարշապատ, 1911:

¹⁵ Տէն «Արարատ», 1911, Ա., էջ 69-75:

¹⁶ Տէն «Արարատ», 1913, Ժ.-ԺԱ., էջ 913-924:

¹⁷ Տէն «Արարատ», 1913, ԺԲ., էջ 1086-1107:

¹⁸ Տէն «Արարատ», 1913, Ա., էջ 23-40:

¹⁹ Տէն «Արարատ», 1913, Բ.-Գ., էջ 133-153:

²⁰ Տէն «Արարատ», 1913, Ե., էջ 416-432:

²¹ Տէն «Արարատ», 1913, Զ.-Է., էջ 552-564:

²² Տէն «Արարատ», 1913, Լ.-Թ., էջ 705-715:

²³ Տէն «Արարատ», 1913, ԺԱ., էջ 1013-1031:

²⁴ Տէն Գ. ԷԴԻԼՅԱՆ, Դպրոցական կեանք: «Նոր-դպրոցը» շաբաթաթերթ, «Արարատ», 1911, Գ., էջ 196-198. «Մանկավարժական մուգէյ», «Արարատ», 1911, Բ., էջ 147-154. «Քննադատություն Յիլլէրի ձեւական աստիճանների», «Արարատ», 1911, Դ., էջ 306-313, Ե., էջ 378-383, Զ., էջ 456-459, Է., էջ 553-561, Թ., էջ 749-753, Ժ., էջ 836-845, ԺԱ., էջ 925-936, 1912, Ե.-Զ., էջ 427-445, Է.-Լ., էջ 637-657. Օսուալդի կարծիքը միջնակարգ դպրոցների բարեփոխութեան մասին», «Արարատ», 1912, Բ., էջ 123-130. Յ. ՏԵՐ-ՄԻՐԱՔԵԱՆ, Մեթոդական

Գ. Էդիլյանի գիտական ուսումնասիրությունները վերաբերում են ուսուցման տեսությանը, դասավանդման եղանակներին եւ խնդիրներին, ընդհանուր եւ մանկավարժական հոգեբանությանը, հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդաբանությանը, դպրոցական դասագրքերի ու ձեռնարկների ստեղծմանը, դատական հոգեբանությանը, գեղարվեստական երկի հոգեբանական վերլուծությանը, հայկական տառատեսակներին եւ նրանց դյուրընթեռնելիության հարցերին:

Իր հրապարակումներում Գ. Էդիլյանը հիմնավորում է մեթոդի անհրաժեշտությունը, ժխտում մեկ մեթոդի գերակայությունը, ապա ընդգծում, որ արդյունավետ դասավանդման հիմքը մեթոդների բազմազանությունն է, իսկ մեթոդի ընտրությունը կախված է դասի նպատակից, սովորողների տարիքային առանձնահատկություններից, կրթական մակարդակից եւ ուսումնական նյութի բովանդակությունից:

Գ. Էդիլյանը ուսուցիչներից պահանջում էր լինել հնարագետ ու ստեղծագործող, ազատորեն ընտրել մեթոդը, բայց չդառնալ դրա գերին, տիրապետել մասնագիտությանը, մանկավարժական վարպետությանը, մշտապես զբաղվել ինքնազարգացմամբ, լինել ճկուն, արագ կողմնորոշվող, հասկանալ աշակերտի հոգին, ապրել ու զգալ դասավանդվող նյութը եւ սովորողներին էլ ապրեցնել ու զգալ տալ այն, դասավանդել հստակ, մաքուր, ճշիւ ու պատկերավոր, ոչ երբեք միապաղաղ, լինել արդարամիտ, անաչառ, համեստ ու համբերատար, այսինքն՝ դառնալ «դպրոցի հոգեկան կյանքի աղբյուրը»²⁵:

Ժամանակի հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մեջ գնահատելի ներդրում է «Արարատ» ամսագրում հրատարակված «Խաղի նշանակությունը կրթութեան մէջ» հոդվածը²⁶: Հոգվածագիր Խորեն վրդ. Ստեփանեն գրում է, որ խաղը «...զարգացնում է հոգու ուրախ յօժարություն եւ պարզություն, խաղը զարգացնում է եւ ամրացնում է երեւակայություն.... Խաղը արտայայտուած հակումն է դէպի գործունէություն»²⁷: Նա կարծում է, որ նախադպրոցական, կրտսեր դպրոցական տարիքի երեխայի

եւ գործնական ցուցմունքներ (գրախոսական), «Արարատ», 1912, Ժ.-ԺԱ., էջ 1033-1035. ՊՐՈՖ. Է. ՄԱՅԷՐ, Պատմութեան տեսական եւ մեթոդական խնդիրները, թարգմ.՝ Գ. Գաբրիէլեանի, խմբ.՝ Գ. Ալթունեանի (գրախոսական), «Արարատ», 1912, Ժ.-ԺԱ., էջ 1036-1040:

²⁵ Յ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ, Հայ մանկավարժության պատմություն, էջ 249:

²⁶ ՏԵՆ ԽՈՐԷՆ ՎՐԴ. ՍՏԵՓԱՆԷ, Խաղի նշանակությունը կրթութեան մէջ, «Արարատ», 1872, է., էջ 283-284, Ը., էջ 321-322, Թ., էջ 353-354:

²⁷ ԽՈՐԷՆ ՎՐԴ. ՍՏԵՓԱՆԷ, Խաղի նշանակությունը կրթութեան մէջ, «Արարատ», 1872, է., էջ 284:

համար խաղը կենսական անհրաժեշտություն է, աշխատանք, աշխարհաճանաչության միջոց: Երեխային պետք է դաստիարակել խաղի մեջ, խաղի միջոցով՝ հասակակիցների շրջապատում, բնության գրկում: Երեխային խաղից զրկել, նշանակում է նրան պատժել: Բարձր գնահատելով եւրոպական դպրոցն ու մանկավարժական միտքը՝ Խորեն վրդ. Ստեփանեն միաժամանակ նշում է, որ «գերմանական դպրոցն ընդհանրապես չի կարող օրինակ ծառայել այլ ազգերի համար.... ազգային դպրոցը պէտք է համապատասխանի ազգի հոգեկան բնույթին, սովորոյթին...»²⁸:

«Արարատ» ամսագրում հրատարակված մանկավարժական ուշագրավ եւ արժեքավոր հրապարակումներ են «Մանկավարժական աշխարհից քաղուած խնդիրներ»²⁹, Ա. Զամինյանի «Թէ ինչպէս են նայում ամերիկացիները կրթութեան հարցի վերայ»³⁰, Ս. Կանայանի «Թէ որքան պէտք է պարապեն աշակերտները»³¹, Հուսիկ վրդ. Մովսիսյանի «Մեր դպրոցները եւ նոցա ներքին կազմակերպութիւնը»³², Գ. Տեր-Գաբրիելյանցի «Ուսուցչի կատարելագործութիւնը»³³, «Դարձեալ վարժապետներ պատրաստելու խնդիրը»³⁴, Գ. Պատկանեանի «Դաստիարակութիւն մանկանց Հայոց»³⁵ եւ «Կտակ կրթական»³⁶, Հ. Մուշեղյանցի «Դաստիարակութիւն ի մարդն»³⁷ եւ բազմաթիւ այլ հոգւածները:

Մեր օրերում եւս հրատապ ու արդիական մի խնդիր եւ դրան առնչվող հարցադրումներ են արծարծված «Հայոց ուսումնասիրութիւնը. անհեռատես եւ վնասակար հետեւանքները» հոգւածում: Հոգւածագիրը թվարկում է օտար դպրոցներում սովորելու վնասակար

²⁸ «Հայկական աշխարհ», Բաքու, 1876, թ. 1-2, էջ 14. հմմտ. Յ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ, Հայ մանկավարժության պատմություն, էջ 184:

²⁹ Տէս Ա. Բ., Մանկավարժական աշխարհից քաղուած խնդիրներ, «Արարատ», 1880, է., էջ 288-297, Ը., էջ 334-342, Թ., էջ 378-384, Ժ., էջ 426-430:

³⁰ Տէս Ա. Զ. (Ա. ԶԱՄԻՆՅԱՆ), Թէ ինչպէս են նայում ամերիկացիները կրթութեան հարցի վերայ, «Արարատ», 1881, Գ., էջ 117-127, է., էջ 307-313:

³¹ Տէս ԱՍ. ԿԱՆԱՅԵԱՆՅ, Թէ որքան պէտք է պարապեն աշակերտները, «Արարատ», 1881, Դ., էջ 177-181, Ե., էջ 219-226, Զ., էջ 255-257:

³² Տէս Յ. Վ. Մ. (ՅՈՒՍԻԿ ՎՐԴ. ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ), Մեր դպրոցները եւ նոցա ներքին կազմակերպութիւնը, «Արարատ», 1881, Բ., էջ 56-73:

³³ Տէս Գ. ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԷԼՅԱՆՅ, Ուսուցչի կատարելագործութիւնը, «Արարատ», 1885, Բ., էջ 69-73:

³⁴ Պ. Հ. Ո. Գ. Է. Ը., Դարձեալ վարժապետներ պատրաստելու խնդիրը, «Արարատ», 1870, Ա., էջ 13-22. Պ. Հ. Ո. Գ. Է. Ը., Թէ ինչպէս պէտք է պատրաստել մանկավարժ ուսուցիչներ, «Արարատ», 1870, Բ., էջ 47-51:

³⁵ Տէս Գ. ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ, Դաստիարակութիւն մանկանց Հայոց, «Արարատ», 1873, Ժ., էջ 376-379, ԺԱ., էջ 417-421:

³⁶ Տէս Գ. ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ, Կտակ կրթական, «Արարատ», 1873, ԺԱ., էջ 416-419:

³⁷ Տէս ՅՈՎՀ. ՄՈՒՇԵԼՅԱՆՅ, Դաստիարակութիւն ի մարդն, «Արարատ», 1873, Թ., էջ 341-342:

հետեւանքները, անդրադառնում հայերի օտարամոլությանը, ուժացման եւ ձուլման խնդիրներին, նշում, որ կովկասյան արքունի (պետական) ուսումնարաններում ուսանելից հետո աշակերտների մեծ մասը հայեր են, իսկ գավառական ուսումնարաններում առհասարակ մեծ թիվ են կազմում հայերը³⁸։ Մոր հասարակական եւ ընտանեկան դերն է կարեւորված «Ո՛րտեղ են մայրերը» հոդվածում։ Հոդվածագիրը գրում է՝ երբ առկա չէ մոր ազդեցությունը, աշխարհում որեւէ բան չի կարող նրան փոխարինել։ Արտաքին սովորությունները կարող են մանկավարժից հաղորդվել մանկանը, բայց բարոյականության դասերը երեխայի մեջ կարող են արմատանալ միմիայն մոր միջոցով։ Ընտանեկան կյանքում մոր տնօրինության ներքո գտնվող բոլոր միջոցները նրա համար կրթության եւ դաստիարակության գործիք պետք է լինեն³⁹։

«Արարատ» ամսագրում հրատարակված մանկավարժական ուղղվածությամբ հոդվածները եւ թարգմանական նյութերը մեծապես նպաստել են ժամանակի Արեւմտյան առաջադիմական մանկավարժության ձեռքբերումները հայ մասնագետների եւ ընթերցողների սեփականությունը դարձնելու եւ հայ մանկավարժական միտքը զարգացնելու գործին։

«Արարատ»-ը, հաջողությամբ շարունակելով եւ զարգացնելով Վենետիկի «Բազմավէպ» եւ Երուսաղեմի «Սիօն» ամսագրերի որդեգրած գիտական, մշակութային ու հայագիտական ձեռքբերումների հանրահռչակման եւ տարածման գործելաոճը, իր հերթին մեծապես ազդեց հայ իրականության ու մամուլի պատմության մեջ որակապես նոր շրջափուլի մեկնարկի եւ կրոնաբարոյական, գրական-բանասիրական, գիտական ու հայագիտական ուղղվածությամբ՝ ավելի ուշ հրապարակ իջած այնպիսի պարբերականների կայացման ու զարգացման վրա, ինչպիսիք էին Վիեննայի «Հանդէս Ամսօրեայ»-ն, նոր շրջանի «Սիօն»-ը, Անթիլիասի «Հասկ» ամսագիրն ու «Հասկ» տարեգիրքը, Մայր Աթոռի «Էջմիածին»-ը, Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքության «Շողակաթ»-ը։

Այսպիսով, «Արարատ» ամսագրում հրատարակված մանկավարժական ուղղվածությամբ հոդվածները, նյութերը եւ ուսումնասիրությունները, որոնք պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք խմբի՝ գիտատեսական, թարգմանական եւ հայ մանկավարժության պատմության,

³⁸ Տե՛ս «Հայոց ուսումնասիրությունը. անհեռատես եւ վնասակար հետեւանքները», «Արարատ», 1871, Բ., էջ 102։

³⁹ Տե՛ս Ս. Ս., Ո՛րտեղ են մայրերը, «Արարատ», 1871, Ը., էջ 443-444։

պարարտ հող նախապատրաստեցին ժԹ. դարավերջին եւ Ի. դարասկզբին հայ մանկավարժական մտքի զարգացման, որակապես նոր շրջափուլ անցնելու, ինչպես նաեւ խորհրդահայ մանկավարժական դպրոցի սաղմնավորման ու կայացման համար: Հիրավի, հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մեջ անուրանալի է «Արարատ» ամսագրի ունեցած ավանդը:

РЕЗЮМЕ

Основанный и изданный в 1868–1919 гг. по инициативе Католикоса Всех Армян Геворга Четвертого Костанднуполсеци журнал «Арагат» сыграл значительную роль в духовной, культурной и общественной жизни армянского народа. Журнал «Арагат» был первым серьезным религиозно-богословским, историческим, филологическим и культурным журналом, изданным в Восточной Армении, который внес значительный вклад в развитие науки, культуры и арменоведения. Вокруг журнала «Арагат» были объединены почти все известные армянские священнослужители, деятели культуры и ученые.

Педагогические статьи, материалы и исследования, опубликованные в журнале «Арагат», которые можно условно разделить на три группы: научно-теоретические, переводные и истории армянской педагогики, подготовили плодородную почву для развития в конце XIX – начале XX вв. армянской педагогической мысли, осуществили переход в качественно новую стадию, а также зарождение и становление армянской советской педагогической школы.

Воистину, неоспоримо вклад журнала «Арагат» в развитии армянской педагогической мысли.

SUMMARY

“Ararat” magazine founded by the initiative of Gevorg IV of Constantinople, Catholicos of all Armenians, and published from 1868 to 1919, has had a significant role in the spiritual, cultural and social life of the Armenian people. “Ararat” magazine was the first serious religious, ecclesiastical, historic, philological and cultural journal published in Eastern Armenia, and made a significant contribution to the

development of Armenian science, culture and, in particular, of Armenology. Almost all well-known Armenian clergymen, cultural figures and scholars gathered around “Ararat” magazine.

The pedagogical studies, essays and articles published in the magazine can be conditionally divided into three types: scientific-theoretical, translated and those dealing with the history of the Armenian pedagogy. All of these contributed greatly to the evolution of the Armenian pedagogical thought of the late 19th and early 20th centuries, and helped to enter a qualitatively new phase. They also created a base for the emergence and formation of the Soviet Armenian pedagogical school.

Truly, the contribution of “Ararat” magazine to the development of the Armenian pedagogical thought is indisputable.

